POLITISK OMGRUPPERING

AKSEL LASSEN

I

Frænde er frænde værst, kan man fristes til at sige, hvis man som følge af tradition og erfaring sammenfatter socialdemokrater, kommunister og folkesocialister under betegnelsen arbejderpartierne og venstre, konservative og uafhængige som de borgerlige partier. Adskilt af en kløft i dansk politik vover vælgere fra den ene side sig tilsyneladende sjældent over på den anden. De politiske vandringers nettoresultat har i hvert fald ikke i årene 1945–64 tilladt at drage slutninger om *afgørende* stemmeflytning direkte over denne grøft. Det kom højest ved folketingsvalgene i 1947 og 1957, da der foreligger en rent talmæssig mulighed for, at netto 1,1–1,3 pct. af den samlede vælgermasse har foretaget springet.

Stærke udsving har derimod fundet sted mellem partierne *inden* for de to hovedgrupper. Den stærkeste mindelse om det nævnte ordsprog får man ved at sammenligne socialdemokraters og kommunisters stemmetal og vælgerandele i 1945 og 1947, tabel A. Ved valget i 1945 vandt kommunisterne 10,7 pct. af vælgermassen for sig, efter at have været ude af spillet siden 1941. Socialdemokraterne tabte derimod 11,0 pct., og i øvrigt gik valgdeltagelsen væsentligt ned. Ved det følgende folketingsvalg – i 1947 – tabte kommunisterne igen halvdelen af gevinsten fra 1945, idet deres stemmeandel faldt med 4,9 pct. af den samlede vælgermasse. Socialdemokraterne vandt 6,0 pct. og fik altså ikke blot alt, hvad kommunisterne havde »lånt«. De fik yderligere 1945-valgets tab til andre hjem med god rente. Ingen kan være i tvivl om, at der har fundet direkte stemmeoverførsel sted ved begge valg mellem de to arbejderpartier. Noget tilsvarende kan observeres i forholdet mellem venstre og konservative vælgere. I to tempi vandt venstre fra 1943 til 1947 i alt 7,1 pct. af vælgermassen, og de konservative tabte 7,9. Men ved de to følgende valg fulgte en reaktion. De konservative vandt da 3,3 pct., der fuldt ud kunne dækkes af venstres tab på 5,8 pct. Heller ikke sammenhængen mellem disse tal kan med rimelighed bestrides. Men mens arbejderpartierne i 1945–47 sammenlagt vandt 1,1 pct., tabte den borgerlige fløj i 1947–50 som det ses (tabel B)

TABEL A, 1–4

Stemmefordeling i procent af vælgertal

Partibetegnelserne: A: Socialdemokratiet – B: Det radikale Venstre – C: Det konservative Folkeparti – D: Venstre – E: Danmarks Retsforbund – F: Socialistisk Folkeparti – K: Danmarks kommunistiske Parti – U: De Uafhængige. – Under Andre: Dansk Samling, Fredspolitisk Folkeparti og Slesvigsk Parti. Under Sofamv. tillige blanke og ugyldige stemmesedler. – På grund af skiftende tidspunkter for opgivelse af vælgertallet, der således ikke nødvendigvis er valgdagens, er procenterne ikke helt nøjagtige.

Hele landet:

	A	B	C	D	E	F	K	U	Andre	Sofa mv.
1945	28,2	7,0	15,7	20,1	1,6	–	10,7	–	2,7	14,0
1947	34,2	5,9	10,6	23,6	3,9	–	5,8	–	1,5	14,4
1950	32,3	6,7	14,5	17,4	6,7	–	3,8	–	0,3	18,4
1953^{I}	32,5	7,0	13,9	17,8	4,5	–	3,8	–	0,9	19,5
1953^{II}	33,2	6,3	13,5	18,5	2,8	–	3,5	2,2	0,4	19,6
1957	32,8	6,5	13,8	20,9	4,4	–	2,6	1,9	0,3	16,7
1960	36,0	5,0	15,3	18,0	1,8	5,3	1,0	2,9	0,3	14,4
1964	35,8	4,5	17,1	17,8	1,1	4,9	1,1	2,1	0,9	14,7

Hovedstaden:

	A	B	C	D	E	F	K	U	Andre	Sofa mv.
1945	31,7	4,7	22,2	3,5	0,9	–	20,7	–	3,3	13,0
1947	42,0	4,7	13,9	8,1	3,8	–	12,2	–	1,2	14,2
1950	39,6	5,2	18,6	2,0	7,1	–	8,2	–	–	19,3
1953^{I}	40,8	5,8	18,7	3,4	4,0	–	8,2	–	0,7	18,5
1953^{II}	40,6	4,8	19,3	4,1	2,2	–	7,6	1,4	–	19,9
1957	40,3	5,5	19,0	6,3	4,0	–	5,7	1,2	–	18,1
1960	42,7	3,2	19,1	4,4	1,1	10,8	2,0	1,8	–	14,9
1964	40,2	2,9	19,2	5,5	0,5	10,2	2,2	1,3	0,5	17,5

Øerne:

	A	B	C	D	E	F	K	U	Andre	Sofa mv.
1945	28,3	10,4	16,3	19,4	1,4	–	8,8	–	2,3	13,1
1947	34,0	8,9	11,1	23,4	3,2	–	4,6	–	0,9	13,8
1950	31,7	9,8	15,3	16,9	5,6	–	3,0	–	–	17,8
1953^{I}	32,1	9,6	14,7	17,6	4,0	–	3,2	–	0,5	18,3
1953^{II}	33,0	8,8	14,3	18,9	2,5	–	2,9	1,3	–	18,4
1957	33,0	8,6	15,0	21,3	3,7	–	2,2	1,0	–	15,2
1960	36,1	6,5	16,7	18,0	1,5	4,7	0,9	2,2	–	13,3
1964	35,8	5,8	18,8	17,4	0,9	4,5	0,9	1,8	0,6	13,5

Jylland:

	A	B	C	D	E	F	K	U	Andre	Sofa mv.
1945	26,2	5,6	11,6	29,8	2,2	–	6,7	–	2,6	15,2
1947	30,3	4,2	8,5	32,3	4,5	–	3,2	–	2,1	15,0
1950	29,0	4,9	11,7	26,0	7,4	–	2,0	–	0,6	18,3
1953^{I}	28,7	5,3	10,8	25,3	5,3	–	2,2	–	1,5	21,0
1953^{II}	29,6	4,9	10,0	25,6	3,4	–	1,9	3,3	0,8	20,5
1957	29,0	5,1	10,3	27,7	5,3	–	1,4	3,0	0,8	17,3
1960	32,8	4,4	12,3	24,4	2,5	3,1	0,6	3,9	0,8	15,2
1964	34,9	4,1	14,7	23,6	1,6	2,8	0,6	2,7	1,5	14,5

2,5 pct. I den sidstnævnte periode tabte arbejderpartierne 3,7 pct., og det spørgsmål må nødvendigvis besvares, hvor disse i alt mere end seks pct. af vælgermassen da blev af.

Her falder blikket ikke blot på de radikale og sofavælgernes – de passive vælgeres – gruppe[1]), men navnlig på retsforbundet[2]). Dette parti indtager en klar særstilling blandt danske partier. Mens de tre borgerlige partiers samlede stemmetal ikke på noget tidspunkt efter befrielsen har ligget lavere end 85 pct. af deres højeste stemmeandel, og mens arbejderpartiernes laveste stemmeandel inden for perioden ikke har ligget under 83 pct. af det højeste, sank retsforbundets stemmeandel ved sidste valg helt ned til 18 pct. af rekordtallet fra 1950. Hvor den borgerlige hovedgruppes tab ved de enkelte valg har svinget fra 0,2 til 2,3 pct. og dens gevinst fra 0.8 til 2,5, har retsforbundets andel af den samlede vælgermasse svinget opad med 1,6–2,8 og nedad med 0,7–2,6 pct. af den samlede vælgermasse – udsving, der må ses i forhold til den kendsgerning, at de borgerlige partier i perioden som gennemsnit har haft ti gange så mange vælgere som retsforbundet.

II

Hvad der først og fremmest har præget de syv folketingsvalg, der er afholdt i Danmark fra 1947 til 1964, er en tilsyneladende meget jævnbyrdig kamp mellem på den ene side socialdemokratiet og på den anden side venstre og konservative – for nemheds skyld her kaldt VK-partierne. Tilsammen har disse tre partier ikke haft mindre end 64,2 pct. af samtlige vælgere bag sig. De begyndte i 1947, efter en to års rekonvalescens for socialdemokratiet, med 68,4 pct. Deres andel dalede til 64,2 ved valgene i 1950 og foråret 1953, og den steg derefter til 65,2 i efteråret 1953, til 67,6 i 1957, til 69,4 i 1960 og endelig til 70,7 pct. i 1964. Af de stemmer, der faldt på de tre partier modtog socialdemokratiet i 1947 netop halvdelen, i 1950 de 50,3, og ved valgene i 1953 henholdsvis 50,6 og 50,9 pct. Der var altså ved alle valgene (inclusive valget i 1947) vækst for socialdemokratiet sammenlignet med VK-partierne. Men i 1957 led socialdemokratiet nederlag, idet dets andel af de tre store partiers stemmetal faldt fra de nævnte 50,9 til 48,6 pct. For første og eneste gang siden 1945 havde VK-partierne flere stemmer bag sig end socialdemokratiet. Men i 1960 rettedes situationen igen op for socialdemokraterne. Deres andel af de tre partiers stemmetal blev da 51,9 pct. – i 1964 reduceret til 50,7. Ved fem af syv valg har socialdemokratiet med andre ord haft mellem 50 og 51

[1]) Jens Jeppesen og Poul Meyer: Sofavælgere – valgdeltagelse ved danske folketingsvalg (Institut for Statskundskab – 1964).

[2]) Aksel Lassen: Folkevilje eller Vælgerlune (1961).

pct. af det antal stemmer, der blev afgivet på de tre største partier – ved ét valg mere og ved ét mindre.

Denne stilfærdige udvikling i det indbyrdes forhold mellem socialdemokratiet og VK-partierne er så meget mere bemærkelsesværdig, som hver parts stemmetal er steget fra ca. 834.000 i 1947 til omkring 1,1 million. Tilkomsten først af de 23–24-årige og siden af de 21–22-årige vælgere har ikke rokket ved balancen mellem hovedmodstanderne i dansk politik.

Ser man på udviklingen i forbindelse med regeringsdannelser i efterkrigsårene, overtog som bekendt socialdemokratiet statsministerposten efter venstre i 1947, men trods relativ fremgang ved valget i 1950 måtte partiet kort efter valget afstå regeringsværdigheden til VK-partierne. Efter fortsat relativ fremgang for socialdemokratiet ved begge valgene i 1953 måtte VK i efteråret igen afgive føringen i det politiske liv til socialdemokratiet, der siden har beholdt den – trods den midlertidige, relativt stærke tilbagegang i forhold til dansk politiks »alternativ« ved valget i 1957[3]).

Skulle en udefra kommende på grundlag af valgtal søge at slutte sig til, hvornår der har fundet regeringsskifte sted i Danmark, ville han ikke komme på den tanke, at Danmark skulle have haft statsministerskifte i 1950, eller at en statsminister klarede sig videre efter valget i 1957. Men begge dele blev som bekendt tilfældet. Kræfter uden for de to »alternativer«s kreds lagde deres indflydelse i den politiske vægtskål.

Både i 1950 og i 1957 spillede de radikale og retsforbundet en afgørende rolle for regeringsforhandlingernes udvikling. Opmærksomheden samler sig derfor først og fremmest om disse to partier. Det skal dog siges, at der har været en væsensforskel i deres udvikling. De radikales stemmeandel har været langt mere stabil fra valg til valg end retsforbundets. I 1950 havde hvert af de to partier 6,7 pct. af den samlede vælgermasse bag sig. Heraf havde de radikale i 1964 mistet en trediedel, men retsforbundet de fem sjettedele. Et tredie af de mindre partier – det kommunistiske – gik i samme tidsrum tilbage med godt fire femtedele. Men som nye partier er opstået socialistisk folkeparti, der har taget 4,9, og de uafhængige, der nu har 2,1 pct. af den samlede vælgermasse bag sig.

	Vælgerandel 1947	Udvikling 1947–64	Vælgerandel 1964
Venstresocialister	5,8	+0,2	6,0
Socialdemokrater	34,2	+1,6	35,8
Radikale	5,9	÷1,4	4,5
Andre og sofavælgere	16,0	÷0,4	15,6
Retsforbundet	3,9	÷2,8	1,1
VK og uafhængige	34,2	+2,8	37,0
I alt	100,0	–	100,0

[3]) Tage Kaarsted: Regeringskrisen 1957 (1964).

Sammenligner man da resultatet af 1947-valget med valgresultatet fra 1964 har udviklingen været følgende, målt i pct. af det samlede vælgertal.

Sådan som man normalt sammenligner to på hinanden følgende folketingsvalg, skulle det være forsvarligt at hævde, at en sammenligning mellem valgtallene fra 1947 og 1964 viser, at den »borgerlige« fløj – venstre, konservative og uafhængige – har erobret 2,8 pct. af vælgermassen fra retsforbundet, og at de »socialistiske« partier har fået reserverne kaldt frem, samtidig med at socialdemokraterne tog stemmer fra deres mangeårige regeringspartnere, de radikale. Fortolkningen er noget for enkel.

III

Enhver strøm har sin hovedretning, selv om en del af den undervejs tager en anden retning eller fordamper, og nye kilder åbner sig i stedet. Man har ofte brugt netop en strøm som billede på de bevægelser, der finder sted i befolkningen. Der tales om religiøse, folkelige og politiske strømninger, og udviklingen i dansk politik siden befrielsen i 1945 synes i høj grad præget af sådanne strømninger – dels af folkelig og national og dels af ideologisk-politisk karakter.

Nogle strømninger i vælgermassen kan ret nøje følges både i tal og tankegang, og det er på denne baggrund, at også folketingsvalget i 1964 må ses. En begejstringsbølge med baggrund i *modstandskampen og de sovjetiske hæres indsats* under den anden verdenskrig gav i forbindelse med forvisningen om, at kommunisterne nu var blevet, hvad socialdemokraterne havde været, kommunisterne en enestående medbør i 1945, men da socialdemokraterne afstod fra regeringsdannelse efter valget, og visse begivenheder i russisk besatte områder tog fart, vågnede mange brat.

En *national* begejstringsbølge bragte i kraft af Sydslesvig-politikken venstre fremgang på konservativ bekostning i 1947 med påfølgende stemmeflytning den modsatte vej i 1950. Derefter prægede åbenbart en vis »træthed« både de borgerlige og de socialdemokratiske vælgere en årrække. Også hos kommunisterne mærkedes fortsat frafald, mens de radikale levede lidt op, og retsforbundet kastedes fra sejre til nederlag.

Sandsynligvis ville det i 1950 være blevet opfattet som en vittighed, om nogen havde sagt, at hovedparten af fremgangen for retsforbundet stammede fra arbejderkredse. Retsforbundet havde sikkert i 1945–47 fået en ret betydelig tilvækst bl. a. af erhvervsinteresserede liberaliseringsstemmer, men det synes ikke muligt at forklare partiets fremgang i 1950 uden at antage, at der er tilfaldet retsforbundet arbejderstemmer. I hovedstaden gik retsforbundet frem med 3,3 pct. af det samlede vælgertal, og VK-partierne set under et, gik kun tilbage med 1,4 pct. (tabel A). Selv om hele denne vælgerandel skulle være tilfaldet retsforbundet, savnes der dog for-

klaring på 1,9 pct. Da de radikale gik frem, kan retsforbundets fremgang ikke være kommet fra dem, og at Dansk Samling forsvandt giver heller ingen forklaring. Så er der arbejderpartierne tilbage. Socialdemokraterne gik tilbage med 2,4 pct. og kommunisterne med 4,0 pct. Det samlede frafald på arbejderfronten – eller om man vil: fra de socialistiske partier – udgjorde 6,3 pct. af vælgermassen, og udover 1,2 pct. der kan antages at stamme fra Dansk Samling, der midlertidig opgav ævred, gik 3,9 pct. af hovedstadens vælgere over i de passives rækker. Er det da muligt at se nogen anden forklaring, end at der tillige fra arbejderpartierne har fundet en bevægelse på et par pct. sted over til retsforbundet? Retsforbundet havde mere end firedoblet partiets vælgerandel i 1947 og nu fulgte noget nær en fordobling af den i forvejen firedoblede andel. Fra 1945 til 1950 havde retsforbundet derved ottedoblet sin andel i den københavnske vælgerbefolkning. Bevægelsen var mindre udpræget i øernes og Jyllands områder, men tendensen var den samme – en voldsom og uventet fremgang.

Spørgende midt i lykken stod retsforbundets ledende folk. Grundskylden havde aldrig virket som trækplaster i et omfang, der kunne forklare fremgangen, og den almindelige opfattelse i partiet og hos hovedparten af befolkningen var, at det var retsforbundets stærkt udtalte krav om liberalisering, der var årsag til fremgangen. I bedste tro skred partiet til aktion og bevirkede med sin smørdagsorden, at regeringen Hedtoft afløstes af ministeriet Eriksen-Kraft. Sandelig var retsforbundet kommet til at indtage en central plads i det danske folkestyre. Mere tænksomme retsstatsfolk vedblev at undre sig over fremgangen. Tilbagegangen ved valgene i 1953 kunne siden have givet et fingerpeg om årsagerne til fremgangen i 1950, men først efter en ny fremgang i 1957 og retsforbundets nærmest totale udslettelse i 1960–64 synes det bestemt at kunne slås fast, hvor forklaringen ligger.

Den forklaring, der her skal undersøges, er ikke bragt ind i debatten af sensationslyst, heller ikke med hoveren over den faldne og ikke som en vens undskyldning for en afdøds fejltagelser. Forklaringen kan virke kynisk, men i så fald er det, fordi begivenhederne har handlet kynisk med et lille parti, hvori en skare idealister lod sig overrumple af det uforklarlige til at handle uden forskrift fra vælgerne og blot i overensstemmelse med egen overbevisning. Dansk politik har ikke under forholdstalsvalgmåden kendt større drama, end der udfoldedes omkring retsforbundet i årene 1945–60. I partiets historie i disse år ligger en nøgle til forståelse af efterkrigsårenes danske politik.

Teorien er da den, der i hovedsagen blev givet udtryk for allerede i »Folkevilje eller Vælgerlune«: Retsforbundet var under krigen på vej ud af dansk politik. Det havde i løbet af tyverne arbejdet sig frem, så det en tid stod med 2,2 pct. af vælgermassen bag sig, men med kun 1,4 pct. i

1943 nærmede det sig udslettelse. I 1945 figurerede partiets daværende førstemand, Oluf Pedersen, som misteltenen, der ikke var taget i ed. Han blev sit partis foreløbige redningsmand, som talsmand for kredse, der følte sig gået for nær af blandt andet den lovgivning, der skulle gennemføres med tilbagevirkende kraft til afstraffelse af forsyndelser i besættelsestiden. Den visse undergang var dermed forvandlet til en smule fremgang. Nye kræfter kom til i partiet og talte liberaliseringens af restriktionstræthed aktualiserede sag. En fremgang, hovedsagelig hentet fra borgerlige kredse, var belønningen ved valget i 1947, da retsforbundet allerede stod stærkere end nogen sinde før. Retsforbundet havde imidlertid ikke sin rod alene i borgerlige ideer. Der er noget revolutionært i Henry George's tanker og partiet var imod almindelig værnepligt, grundspekulation og skat på arbejdsskabte indtægter, samtidig med at det i samkvemmet mellem mennesker var præget af ønsket om at lade kræfterne udfolde sig frit. Arbejdskampe burde eksempelvis føres uden statens indblanding. Med hensyn til det sidstnævnte problem var der principiel enighed mellem retsforbundet og kommunisterne – som mellem arbejdsgivernes og arbejdernes organisationer.

Nu føjede begivenhederne sig sådan, at regeringen Hedtoft i foråret 1950 så sig nødsaget til at søge Folketingets støtte til et lovgivningsmæssigt indgreb i den store landbrugskonflikt. Man foreslog forligsmandens mæglingsforslag ophøjet til lov. Allerede det var upopulært nok i venstreorienterede arbejderkredse, og kommunisterne kæmpede imod. Men yderligere skete der det, at ministeriet Hedtoft, der ikke rådede over fast flertal i Folketinget, måtte lade rette i mæglingsforslaget, fordi de ikke-socialistiske partier fandt forslaget ugunstigt for arbejdsgiverne. Det var jo dem, der havde forkastet det, mens arbejdernes flertal havde stemt ja. Kommunisterne gik ind for, at forslaget, som det var ændret af tinget, på ny blev sendt til afstemning hos arbejdsmarkedets parter – og deres veje mødtes nu med retsforbundets. Af principielle grunde gik retsforbundet imod regeringsforslaget – også med ændringer. Arbejdsmarkedets parter burde, som det blev sagt fra retsforbundets side, ikke »*opdrages* til at indtage et stejlere standpunkt i forhandlingerne«, og den opfattelse skulle ikke grundfæstes, at parterne kunne slutte deres forhandlinger *i* »*berettiget forventning* om, at sagen senere kan indankes for rigsdagen«.

Set fra et venstresocialistisk synspunkt var kommunisternes standpunkt naturligvis det klareste, men begivenheder inden for østblokken og navnlig udviklingen i Czekoslovakiet havde bidraget til at afkøle interessen for det med russisk kommunisme forbundne danske parti. På den baggrund må det ses, at socialdemokrater og kommunister i hovedstadens område tilsammen mistede 6,4 pct. af den samlede vælgermasse. Da også VK-partierne gik tilbage og stemmeprocenten i det hele gik ned både i by og på land,

kunne fænomenet udlægges som et tegn på almindelig valgtræthed om ikke ligefrem på parlamentslede. At både radikale og retsforbund gik frem var genstand for fortolkninger, hvori navnlig socialdemokratisk træthed og vælgernes liberaliseringsønsker indgik som bestanddele, idet tilbagegangen for VK-partierne ikke alene kunne forklare fremgangen hos radikale og retsforbund og i byerne da slet ikke væksten i sofavælgernes tal. Der måtte simpelthen være gået arbejderstemmer både til retsforbundet (og/eller radikale) og på sofaen.

IV

I retsforbundet tolkedes fremgangen som et udtryk for ønsket om liberalisering. Valget den 5. september 1950 var jo udskrevet, fordi partiet (sammen med VK-partierne og de radikale) var imod den socialdemokratiske regerings forslag om importreguleringer som modvægt mod den truende valutakrise. Liberaliseringen havde været valgkampens hovedemne, og retsforbundets folk stod som liberaliseringsønskernes ivrigste talsmænd. Det var, mente man, ikke til at tage fejl af. Og da ministeriet Hedtoft, der fortsatte en tid efter valget, ikke ville afskaffe smørrationeringen, gik retsforbundet i leding og fik fældet regeringen. I samme øjeblik var retsforbundets skæbne ved valget i foråret 1953 måske allerede beseglet. Partiet havde fået arbejderstemmer under gale forudsætninger i 1950, og selv om der rejste sig arbejdere fra sofaen i foråret 1953, må hovedparten af socialdemokratiets fremgang i hovedstaden ved forårsvalget i 1953 være kommet fra retsforbundet, der da i København gik tilbage fra 7,1 til 4,0 pct. af den samlede vælgermasse. Det havde i hovedstaden vundet 3,3 pct. i 1950 og tabte altså ved den først følgende lejlighed 3,1 pct. Men af de 3,1 pct. vandrede højst 1,2 pct. tilbage til socialdemokratiet (ingen til kommunisterne). Derimod gik nu i hovedstaden måske 0,6 pct. (sammen med 0,6 pct. fra 1950) til de radikale. Nye kredse, der utvivlsomt ved forårsvalget i 1953 havde sluttet sig til det i 1950 så sejrrige retsforbund i fortsat ønske om liberalisering, undredes – og fortrød. De havde ingen betænkningstid behov, så sammen med tidligere erobringer i liberaliseringsinteresserede kredse forlod denne gevinst fra forårsvalget allerede ved efterårsvalget 1953 retsforbundet. Det var alligevel ikke det fremgangsrige parti, en del ikke-socialistiske vælgere havde troet. Ved efterårsvalget gik derved yderligere 1,8 pct. tabt for retsforbundet i hovedstaden. Tilbage var i København-Frederiksberg dobbelt så stor en procentdel retsstatsfolk som i 1945, men mindre end en trediedel af, hvad der havde været på valgdagen i 1950. I landet som helhed havde udsvingene ikke været slet så kraftige. Men tendensen var den samme.

Ved efterårsvalget 1953 styrkedes den ikke-socialistiske front vælgermæssigt noget, blandt andet ved en kombination af de uafhængiges førsteop-

træden og den omtalte borgerlige tilbageerobring fra retsforbundet. Arbejderpartiernes samlede stemmetal påvirkedes i efteråret 1953 næppe mere, end det ved valgretsalderens sænkning udvidede vælgertal kan forklare. Man så det særsyn, at arbejderpartierne havde tilbagegang i procentvis andel af stemmetallet i hovedstaden, samtidig med at der skete en fremrykning i provinsen – en analog bevægelse til det, der er konstateret i 1964 i forbindelse med den ny nedsættelse af valgretsalderen.

V

Nu syntes retsforbundets saga at nærme sig afslutningen, men da gentog historien sig. Retsforbundet gik frem i 1957. Det samme var tilfældet med VKU-partierne, og størrelsesforholdet mellem hovedgruppernes tilbagegang og fremgang tyder på, at det var borgerlige vælgere, der rejste sig fra sofaen, mens det hovedsagelig var arbejderstemmer, der gik til retsforbundet (og de radikale?). At VKU-tilvæksten kom fra sofaen synes klart at fremgå ikke blot af, at valgdeltagelsen steg stærkest i provinsen, og at den i København steg stærkt blandt selvstændige erhvervsdrivende, inden for liberale erhverv og i andre kredse, der antages at stå de borgerlige partier nærmest. Derimod registreredes en betydelig tilbagegang i arbejdergruppen. Atter kan en arbejdskonflikt i forbindelse med vigende tiltro til den russiskorienterede kommunisme have øvet sin virkning til fordel for retsforbundet. Begivenhederne omkring den store demonstration på Christiansborg Slotsplads i 1956 var ikke glemt, og en kritisk valutasituation kan have bidraget til at nedsætte humøret i arbejderkredse, mens lysten til regeringsskifte steg hos VKU-partierne. Retsforbundets situation er mindre gennemskuelig i dette tilfælde end for så vidt angår udviklingen 1950–53, men atter her synes det, der siden skete, at give et fingerpeg om, at retsforbundet stadig lånte stemmer fra arbejderkredse.

Valget i 1960 – sammenlignet med valgresultatet fra 1947 – blev en afgørende brik i bestræbelserne for at sammensætte billedet af den politiske og navnlig den politisk-taktiske udvikling i efterkrigsårene. Valgdeltagelsen gik frem både i by og på land, men stærkest i områder, hvor arbejdere udgør en forholdsvis stor del af befolkningen. Resultatet blev en fremgang for arbejderpartierne på 6,8 pct. af den samlede vælgermasse – i hovedstaden endda så stor en fremgang som 9,6 pct. Tilsyneladende måtte alle andre betale til denne fremgang, men hvad VKU-partierne afgav, må antages at være gået til sofavælgergruppen, så sofavælgerne fra 1957 reelt afgav ikke 2,2, men netto 2,6 pct. af den samlede vælgermasse til socialdemokraterne og det nyopdukkede socialistiske folkeparti. Dertil føjes et tab for retsforbundet og de radikale på 4,2 pct. af vælgermassen (2,6

fra retsforbundet og 1,5 fra de radikale) – og det er disse tab, der gør den tanke temmelig indlysende, at retsforbundet igen i 1957 som i 1950 havde lånt stemmer fra arbejderkredse.

VI

Man måtte efter valget i 1960 spørge, om det da virkelig kunne være rigtigt, at venstresocialistisk orienterede vælgere, der siden 1947 havde holdt sig på sofaen eller udlånt deres stemmer til retsforbundet og de radikale, nu var vendt tilbage som venstresocialister under betegnelsen folkesocialister i stedet for kommunister. Det ville give en rimelig forklaring på svingningerne i retsforbundets stemmetal, og det ville bekræfte formodningen om, at de radikale ikke havde samme tag i unge som i ældre. Men det kunne tænkes, at folkesocialisternes fremgang skyldtes tilfældigheder. At en enkelt mand var brudt ud af sit parti og havde skabt et nyt med en succes som Aksel Larsens, var hidtil uset i dansk politik, og der gisnedes om årsagerne. Kunne det være et sammentræf af beundring for en politiker, der ofte havde vist sig omsorgsfuld over for den formelle politiske logik, men som nu var dømt til at falde, og af medlidenhed med manden med det brækkede ben? Kunne det hele måske være en blanding af utilfredshed med socialdemokraternes boligpolitik, af radikal svigten på det militærpolitiske område og af retsforbundets fejlvurdering af dets borgerlige vælgeres følelser ved partiets indtræden i trekantregeringen i 1957? Eller hvad kunne forklare folkesocialisternes succes og retsforbundets og de radikales nederlag? Var der blot tale om forhastede bifalds- og mishagsytringer?

VII

Valgresultatet i 1964 viser, at der er handlet med overlæg – eller i hvert fald med følelsesmæssig sikkerhed – af størsteparten af de vælgere, der i 1960 bidrog til at gøre årets folketingsvalg til det ejendommeligste i efterkrigsårene. Retsforbundets og de radikales nedgangslinje fortsattes, som om perioden 1945–57 blot skulle betragtes som en parentes, men socialistisk folkeparti kunne ikke mere betegnes som et »sandflugtsparti«, sådan som mange mente efter valget i 1960. I forhold til de forestillinger, man almindeligvis gjorde sig i 1960 om tilgangen til det nye parti, må det siges, at en tilbagegang fra 5,3 til 4,9 pct. af den samlede vælgermasse er en særdeles beskeden reduktion. De radikales tilbagegang var af tilsvarende størrelse, mens retsforbundet tabte 0,7 pct. og nåede ned på den laveste vælgerandel siden tyverne.

Med en nedgang til 4,5 pct. af den samlede vælgermasse, har de radikale fortsat den tilbagegang, som kun afbrudt ved enkelte valg har ken-

detegnet partiets udvikling siden tyverne. Hermed bekræftes det, hvad forskellige andre undersøgelser har vist, at de radikale har haft vanskeligt ved at overbevise en ny generation om partiets berettigelse, mens på den anden side de fra gammel tid radikale vælgere er forblevet trofaste i en udstrækning, der vist ikke står tilbage for andre partiers ældre vælgere.

De konservative gik i 1964 noget mere frem, end venstre og de uafhængige tilsammen gik tilbage. Den samlede gevinst blev 0,8 pct. – praktisk taget den samme procentdel som retsforbundet tabte. Til gengæld synes et 0,5 procents tab for arbejderpartierne under ét – inden for sofa- og småpartiernes område – at have opvejet det tab, de radikale led, så hovedforskydningerne er karakteriseret ved et sammenlagt tab på 0,8 pct. for arbejderpartierne, sofavælgerne og mellempartierne til de borgerlige partier set under ét. Det er den mindste forskydning i styrkeforholdet mellem arbejdere og borgerlige siden foråret 1953, da næsten hele den mærkbare forskydning i landstallene fandt sted uden for de store vælgergrupper.

Venstres situation synes i 1964 trods en lille samlet tilbagegang at være præget af et vist fremmøde af egentlige venstrevælgere, som i 1960 havde vist usikkerhed.

Det er således karakteristisk, at venstre gik frem i tre jyske amter, hvor stemmeprocenten lå højere i 1964 end i 1960: Ringkøbing, Viborg og Randers amter. Men netop i disse amter, hvor de uafhængige stod ekstra stærkt i 1960, var frafaldet fra dette med venstre konkurrerende parti også stort. Venstres fremgang i de tre amter lader sig fuldt ud forklare med en tilbagevenden af tidligere venstrevælgere til moderpartiet.

VIII

For venstres vedkommende har det givet anledning til megen diskussion, hvad årsagen kunne være til, at partiet – samtidig med at det gik tilbage på landet – gik frem, hvor det i 1960 ikke havde så mange vælgere. Forklaringen på dette fænomen må ses i nøje sammenhæng med, at socialdemokratiet og de konservative gik frem uden for de større byer, hvor de byprægede partier tidligere har haft mindre tilhold, og der kan her parallelliseres med de radikales særligt store tilbagegang i områder, hvor de før havde deres højborge.

Inden man river hovedet af kandidater og partiformænd – henholdsvis hæver dem til skyerne for deres indsats – bør man gøre sig klar, at vandringer *vil* medføre en udjævning. Det er ikke noget naturgivet, at folk, der bor på et bestemt sted skal have en bestemt opfattelse. Mange flytter fra et sted til et andet – og bevarer et tidligere erhvervet politisk standpunkt. Da købstæderne udskifter en meget væsentlig del af deres befolkning i løbet af nogle få år, vil svingningerne blive større i by end på land, og hvor der

sker særligt store flytninger, vil resultatet af en forskellig opfattelse inden for de forskellige erhvervsgrupper og aldersgrupper blive særlig mærkbar. Det forhold må have gjort sig meget stærkt gældende i hovedstaden ved valgene i efteråret 1953 og i 1964, da valgretsalderen i begge tilfælde sænkedes med to år. I København – og formentlig Århus – med de store læreanstalter og mange studerende, der er kommet ude fra landet, har flytningerne spillet en særlig rolle, og dertil kommer, at de yngste årgange også i øvrigt er kommet til at optage en større plads inden for vælgerkorpset. Dels er store årgange fra 1941–43 rykket ind i vælgerskaren, og dels er antallet af personer i aldersgruppen 35–65 år, hvor stemmeafgivningen altid er størst, blevet mindre ikke blot procentvis, men også nummerisk på grund af boligsituationen. De, der sad i lejlighederne i hovedstaden, da opsigelsesforbud m. v. blev gennemført, er blevet mere end tyve år ældre, og de 45-årige er f. eks. blevet over 65 år – og mindre effektive som vælgere, samtidig med at den naturlige tilgang af unge familier er forskubbet til forstæderne.

TABEL B

Fire hovedgrupper af vælgere procentvis fordelt ved valgene 1945–64

Grupperne omfatter:
I. Venstre, konservative og fra efterårsvalget 1953 de uafhængige (kaldet borgerlige partier).
II. Sofavælgere, radikale og skiftende småpartier.
III. Retsforbundet.
IV. Socialdemokrater, kommunister og fra 1960 folkesocialister (kaldet arbejderpartierne).

	I.	II.	III.	IV.	I alt	+/÷
Vælgerandel 1945	35,8	23,7	1,6	38,9	100,0	
Tilvækst 1945–47	÷1,6	÷1,8	+2,3	+1,1		3,4
Vælgerandel 1947	34,2	21,9	3,9	40,0	–	
Tilvækst 1947–50	÷2,3	+3,4	+2,8	÷3,9		6,2
Vælgerandel 1950	31,9	25,3	6,7	36,1	–	
Tilvækst 1950–53	÷0,2	+2,2	÷2,2	+0,2		2,4
Vælgerandel 1953^{I}	31,7	27,5	4,5	36,3	–	
Tilvækst 1953^{I-II}	+2,5	÷1,2	÷1,7	+0,4		2,9
Vælgerandel 1953^{II}	34,2	26,3	2,8	36,7	–	
Tilvækst 1953–57	+2,4	÷2,7	+1,6	÷1,3		4,0
Vælgerandel 1957	36,6	23,6	4,4	35,4	–	
Tilvækst 1957–60	÷0,4	÷3,9	÷2,6	+6,9		6,9
Vælgerandel 1960	36,2	19,7	1,8	42,3	–	
Tilvækst 1960–64	+0,8	+0,4	÷0,7	÷0,5		1,2
Vælgerandel 1964	37,0	20,1	1,1	41,8	–	
Tilvækst 1945–64	+1,2	÷3,6	÷0,5	+2,9		4,1
– 1947–64	+2,8	÷1,8	÷2,8	+1,8		4,6
– 1950–64	+5,1	÷5,2	÷5,6	+5,7		11,3
– 1953^{I}–64	+5,3	÷7,4	÷3,4	+5,5		10,8
– 1953^{II}–64	+2,8	÷6,2	÷1,7	+5,1		7,9
– 1957–64	+0,4	÷3,5	÷3,3	+6,4		6,8
– 1960–64	+0,8	+0,4	÷0,7	÷0,5		1,2

Som bortvandringen fra landet af unge fra gårdene har nedsat venstres procentvise andel af vælgere i landsognene, har indflytning til uddannelsesbyerne bevirket, at venstres stemmetal netop særlig udpræget i København er gået i vejret. Der har tidligere været tale om betydelige svingninger i byerne hen mod eller bort fra venstre. Men denne gang modsat f. eks. i 1947 synes fremgangen hovedsagelig at kunne tilskrives tilgang af ungdom fra provinsen. Modsat må det altså i nogen grad holdes socialdemokrater og konservative i de store fuldt udbyggede byer tilgode, at deres af forholdene lejlighedsprivilegerede gamle vælgere er blevet mindre mobile.

Der er således mangfoldige materielle forhold, der kan påvises som medvirkende eller tilstrækkelige årsager til de forskydninger, der har fundet sted i stemmeafgivningen. Men uden at iagttage forskydninger, der har fundet sted over en længere årrække, bliver man i virkeligheden ikke klogere på, hvad det egentlig er, der foregår ved et enkelt valg. Og lige så unyttigt er det for så vidt *blot* at stirre på udviklingen for landet som helhed. Vidt forskellige forhold gør sig gældende landet over. I tabel B er gengivet hele

TABEL C, 1–3

Forskydninger ved valgene 1947–64 i hovedstadens, øernes og Jyllands område

Grupperne er de samme som i tabel I: I. de »borgerlige« partier, II. sofavælgere, radikale og skiftende småpartier, III. retsforbundet og IV. arbejderpartierne.

	I.	II.	III.	IV.	+/÷
Hovedstaden:					
1947	÷3,7	÷0,9	+2,9	+1,9	4,8
1950	÷1,4	+4,4	+3,3	÷6,3	7,7
1953[I]	+1,4	+0,5	÷3,1	+1,2	3,1
1953[II]	+2,8	÷0,2	÷1,8	÷0,8	2,8
1957	+1,7	÷1,3	+1,8	÷2,2	3,5
1960	÷1,2	÷5,4	÷2,9	+9,5	9,5
1964	+0,6	+3,2	÷0,7	÷3,1	3,8
Øernes område:					
1947	÷1,2	÷2,1	+1,8	+1,5	3,3
1950	÷2,3	+3,9	+2,3	÷3,9	6,2
1953[I]	+0,2	+0,8	÷1,6	+0,6	1,6
1953[II]	+2,2	÷1,2	÷1,5	+0,5	2,7
1957	+2,8	÷3,4	+1,2	÷0,6	4,0
1960	÷0,8	÷3,4	÷2,2	+6,4	6,4
1964	+1,1	+0,2	÷0,7	÷0,6	1,3
Jyllands område:					
1947	÷0,6	÷2,1	+2,3	+0,4	2,7
1950	÷3,0	+2,5	+2,9	÷2,4	5,4
1953[I]	÷1,7	+3,9	÷2,1	÷0,1	3,9
1953[II]	+2,8	÷1,5	÷1,9	+0,6	3,4
1957	+2,1	÷3,0	+1,9	÷1,0	4,0
1960	÷0,4	÷2,8	÷2,8	+6,0	6,0
1964	+0,6	÷0,4	÷0,9	+0,7	1,3

TABEL D

Forskydninger 1945–64 i procent af den samlede vælgermasse ved de to valg

Gruppeinddelingen som i tabel A, idet gruppe II dog er opdelt i
IIa: de radikale
IIb: sofavælgere og skiftende småpartier

Som en femte gruppe er tilføjet V, der angiver forskydninger fra gruppe I til gruppe IV (til arbejderpartierne fra borgerlige).

	I.	IIa.	IIb.	III.	IV.	V.
Hovedstadens område	+0,2	÷1,8	+2,1	÷0,5	–	÷0,2
Københavns amt	+5,3	÷3,0	÷5,2	÷0,7	+3,6	÷1,7
Frederiksborg amt	+6,7	÷5,4	÷3,5	+0,1	+2,1	÷4,6
Holbæk amt	+2,2	÷6,8	÷0,2	÷0,8	+5,7	+3,5
Sorø amt	÷1,0	÷3,6	+0,2	÷0,6	+5,0	+6,0
Præstø amt	+2,9	÷5,6	÷2,2	÷0,3	+5,2	+2,3
Bornholms amt	+1,6	÷1,1	÷5,0	÷0,6	+5,1	+3,5
Maribo amt	+1,9	÷5,7	÷0,9	–	+4,7	+2,8
Odense amt	÷1,8	÷3,5	+0,5	÷0,7	+5,5	+3,5
Svendborg amt	–	÷4,3	–	÷0,2	+4,5	+4,5
Øernes område i alt	+2,7	÷4,7	÷2,2	÷0,5	+4,7	+2,0
Hjørring amt	÷2,5	÷0,7	÷2,0	÷1,3	+6,5	+9,0
Thisted amt	÷4,4	÷1,1	÷2,1	+0,8	+6,8	+11,2
Ålborg amt	+0,6	÷0,7	÷4,1	+0,1	+4,1	+3,5
Viborg amt	+3,0	÷5,3	÷2,3	÷0,4	+5,0	+2,0
Randers amt	÷0,1	÷1,6	÷3,4	÷0,2	+5,3	+5,4
Århus amt	+2,2	+0,3	÷1,7	+1,1	+0,1	÷2,1
Skanderborg amt	+0,2	÷0,8	÷1,2	÷1,3	+3,1	+2,9
Vejle amt	÷0,5	÷1,3	÷2,3	÷0,7	+4,8	+5,3
Ringkøbing amt	+1,3	÷1,6	÷5,6	÷0,5	+6,4	+5,1
Ribe amt	+1,7	÷3,7	÷2,1	÷1,1	+5,2	+3,5
Haderslev m. fl. amter	÷2,3	÷0,6	+0,8	÷0,9	+3,0	+5,3
Jyllands område	–	÷1,4	÷2,6	÷0,6	+4,6	+4,6

udviklingen fra 1945 til 1964 imellem fire grupper af vælgere, hvoriblandt retsforbundets er den mindste, men i forhold til partiets størrelse ubetinget den livligste. Allerede en gennemgang af de forskydninger, der kommer til udtryk i denne tabel kan give anledning til både spekulationer og klaring. I tabel C er forskydningerne fra valg til valg i landets tre »områder« gengivet på tilsvarende måde som i tabel B. Denne tabel underbygger fornemmelsen af, at den forskelligartede befolkningsmæssige opdeling har øvet indflydelse på stemmetal og forskydninger. Men dette forhold skulle yderligere klargøres gennem tabel D. Her vises for hovedstadens område og hvert enkelt amt i kolonne V nettoforskydningerne i perioden 1945–64 fra de borgerlige partier (venstre, konservative og uafhængige) til arbejderpartierne (socialdemokrater, kommunister og folkesocialister).

Det viser sig da, at arbejderpartierne har haft en samlet fremgang i forhold til de borgerlige i alle områder med undtagelse af hovedstaden og Københavns, Frederiksborg og Århus amter. Det er iøjnefaldende, at de

steder, hvor de borgerlige partier er kommet til at ligge bedst, netop er amter, hvortil vandringer udefra har været stærkest – eller rettere sagt: der er tale om de områder i landet, der *alene* har fået et befolkningstilskud fra det øvrige land. I løbet af de sidste tyve år, hvorfra der foreligger statistik over vandringernes nettovirkning på indbyggertallet, har hovedstaden og København(-Roskilde) og Frederiksborg amter modtaget et nettotilskud fra det øvrige land på henved halvandet hundrede tusind unge. Også Århus amt har modtaget et varigt tilskud, mens alle andre amtskredse har afgivet ungdom. Fra Thisted amt er f. eks. netto – utvivlsomt til skade for venstre – flyttet en lille snes tusind, og man behøver blot at kaste et blik på Thisted amts tal på tabel D under kolonne V for at konstatere en side af den vælgermæssige virkning. Her er der sket en forskydning på over 11 pct. af den ved hvert af de to valg tilstedeværende vælgerbefolkning fra de borgerlige partier til arbejderpartierne.

Med tab i provinsen har de borgerlige stort set selv betalt for deres fremgang i hovedstadens omegnskommuner.

IX

En sammenligning i denne tabel mellem de radikales tab i perioden 1945–64 og gevinsten hos de borgerlige partier og arbejderpartierne giver også en interessant bekræftelse på resultatet af en opinionsundersøgelse, der er foretaget vedrørende radikale vælgeres stemmeafgivning under forudsætning af, at de radikale ikke mere tænkte sig at opstille selvstændigt.

Undersøgelsen skal have vist, at flertallet af radikale vælgere i så fald ville stemme socialdemokratisk. Udviklingen siden 1945 viser, at radikale tab er blevet fordelt mellem borgerlige partier og arbejderpartier, men at socialdemokraterne har fået hovedparten. Tager man således Holbæk amt, har de radikale siden 1945 mistet 6,8 pct. af deres andel i den samlede vælgermasse, og heraf kan højt regnet 2,2 pct. være gået til de borgerlige partier, mens 4,6 pct., altså mere end de to trediedele, er gået til arbejderpartierne. Noget tilsvarende har åbenbart gjort sig gældende i Præstø, Maribo, Viborg og Ribe amter, men i Svendborg amt f. eks. har de borgerlige partier ingen fremgang haft. Al fremgang er her faldet på arbejderpartierne, og deraf har de radikale leveret den overvejende del.